

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ОФІЦІЙНІЙ ПЕДАГОГІЦІ ХІХ СТ.

У статті висвітлено сутність концептуальних підходів до освіти й вихованні дітей і молоді у поглядах міністрів освіти та представників офіційної педагогіки ХІХ ст., визначено їх спрямованість, наголошено про доцільність вивчення вітчизняної офіційної історико-педагогічної спадщини.

Ключові слова: *теорія «офіційної народності», релігійність виховання, «імперський» ідеал особистості.*

В статтє раскрыта суть концептуальных подходов к образованию и воспитанию детей и молодежи во взглядах министров образования и представителей официальной педагогики ХІХ ст., определена их направленность, указано на целесообразность изучения отечественного официального историко-педагогического наследия.

Ключевые слова: *теория «официальной народности», религиозность воспитания, «имперский» идеал личности.*

The directivity of concept approaches to education and upbringing of children and youth is determinated on the basic of analyze of education ministers and conservative teachers views; it's made conclusion about the practicability of research of domestic official history and pedagogical heritage.

Keywords: *theory of «official nationality», religiosity of upbringing, «imperial» ideal of personality.*

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах домінування прагматичних настроїв суспільства, проблема виховання дітей і молоді потребує всебічного вивчення й пошуку ефективних рішень. Історико-педагогічна спадщина є одним із невичерпних джерел для розробки концептуальних підходів до виховання підростаючого покоління в сучасних реаліях українського суспільства. Доцільним у цьому сенсі є вивчення вітчизняної педагогічної думки ХІХ ст., коли питання освіти і виховання дітей та молоді отримали своє широке і системне висвітлення.

Аналіз актуальних досліджень. В останнє десятиліття українські науковці

виконали низку історико-педагогічних досліджень в хронологічних межах ХІХ - початку ХХ ст. Так, наприклад, різним питанням й аспектам навчання і виховання дітей та молоді присвячено роботи Н. Борисенко, О. Васильєвої, В. Ворожбит, О. Донченко, С. Матвієнка, С. Микитюк, В. Федяєвої, М. Чепіль та інших. Вивчення розвитку й організації освіти цього періоду відображені в наукових пошуках Н. Белозьорової, О. Друганової, О. Онипченко, Н. Петренко та інших. Аналіз просвітницької діяльності в означений час представлений у доробках Н. Авекулової, П. Біліченка, Л. Коваленко, Н. Побірченко та інших. У контексті даної статті особливий інтерес мають дослідження Т. Петрової з питань гуманізації навчально-виховного процесу та Т. Кравцової з проблеми вивчення дитини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Проте слід зауважити, що всі ці наукові результати пов'язані з вивченням теорії та практики реформаторської (або прогресивної) педагогіки, яка безпосередньо була також предметом наукового вивчення О. Сухомлинської, О. Барило, І. Болотнікової, В. Лук'янова, О. Перетятко та інших. При цьому науковий аналіз ідей навчання і виховання дітей та молоді в межах офіційної педагогіки ХІХ ст. практично не здійснювався. В той же час для повноти визначеності сучасних концептуальних підходів до освіти й виховання особистості важливо вивчити і використати відповідні позиції офіційної педагогіки означеного часу.

Метою статті є аналіз концептуальних підходів в освіті й вихованні дітей і молоді у поглядах освітніх діячів й представників вітчизняної офіційної педагогіки ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Одним із завдань вітчизняної освіти в означений час було формування в свідомості підростаючого покоління переконань щодо величі й непохитності російської державності. Внаслідок цього представники офіційної (консервативної або реакційної) педагогіки у поглядах на виховання підростаючого покоління всіляко підтримували і пропагували ідею покірності й вірнопідданого ставлення до держави і влади.

Так, наприклад, на початку ХІХ ст. основним навчальним посібником для народних училищ слугувала книга «Про обов'язки людини і громадянина», у

вступі якої було зазначено мету виховання дітей - досягнення благополуччя як вірнопідданого ставлення до держави та дотримання християнських добродійностей. Зміст цього навчального посібника знайомив учнів з моральними принципами життя, сприяв формуванню переконання щодо обов'язку перед Богом, спонукав до фізичного саморозвитку, наставляв в нормах і правилах поведінки, закликав бути працелюбними й відданими державі [6, с. 77].

Але при цьому не йшлося про гуманні й демократичні принципи життя, тому що, як зазначав прогресивний педагог П. Ф. Каптерев (1849-1922), до середини XIX ст. «істинна гуманність не була притаманна» тогочасному суспільству [5]. Самодержавство насамперед в основу виховання дітей і молоді поклало психологію підкорення владі, поклоніння чинам [13, с. 132-133].

У період 30-40-х років XIX ст. виховання дітей і молоді в Російській імперії почало здійснюватися на засадах теорії «офіційної народності», яка була висунута і обґрунтована тогочасним міністром освіти С. С. Уваровим (1786-1855) [6, с. 78-79]. В основу цієї теорії було покладено православ'я, що як значиме соціально-релігійне явище мало потужний потенціал у духовно-моральному розвитку особистості. Православ'я, у свою чергу, доповнилося ідеями «самодержавія» і «народності», які відобразили прагнення царської влади закріпити в свідомості підростаючого покоління державні цінності Російської імперії.

Тріада «православ'я, самодержавіє, народність» відіграла вирішальну роль у всіх подальших офіційних перетвореннях в освітній сфері впродовж XIX ст. Вона визначила чітку спрямованість офіційної педагогіки у вихованні дітей і молоді. В одному із циркулярів, звертаючись до попечителів учбових округів, С. С. Уваров наголосив, що народна освіта покликана виконати царський наказ щодо формування відданої російській державі особистості в дусі поєднання православ'я, самодержавія і народності.

Ідеї і погляди С. С. Уварова були схвалені й підхоплені іншими міністрами народної освіти в Російській імперії. Зокрема, А. С. Норов (1796-1869) в 1856 р. запропонував Олександрю II закріпити місію православного

віроучення в основі «всього виховання і освіти». Для цього, на думку міністра освіти, особливу увагу необхідно було приділити викладанню Закону Божого як засобу «морально-повчального, надихаючого учіння», що впливає на «серця юнаків» й розвиває християнські почуття у поєднанні з «християнським образом думки і життя».

Інший міністр народної освіти Є. В. Путятин (1803-1883) також вважав православ'я головною засадою навчально-виховного процесу. Він підтримав резолюцію Св. Синоду стосовно проекту устрою сільських училищ (1861 р.) про найголовнішу роль духовенства в діяльності таких шкіл. У свою чергу наступний міністр освіти О. В. Головнін (1821-1886) вважав одним із головних обов'язків Міністерства народної освіти турботу про морально-релігійне, розумове, фізичне та естетичне виховання підростаючого покоління.

Погляди і позиції С. С. Уварова, А. С. Норова, Є. В. Путьятина, О. В. Головніна щодо пріоритету моральних і релігійних начал в освіті й вихованні підростаючого покоління були потім закріплені у Положенні про початкові народні училища (1864 р.), в якому зазначалася їхня мета діяльності - «стверджувати в народі релігійні і моральні поняття та поширювати корисні знання» [7, с. 5510; с. 1226]. Отже, таким шляхом було стверджено чільну роль й значення релігійності у навчанні й вихованні, а серед головних освітніх завдань навчально-виховної роботи у школах на перше місце була поставлена державна мета - виховання вірнопідданої Російській імперії особистості.

Забезпечуючи виконання поставленої державної мети в сфері освіти і виховання, офіційна педагогіка спрямувала свої зусилля на ствердження атмосфери авторитаризму в навчальних закладах з консервативними традиціями, але при цьому не набула підтримки з боку прогресивної громадськості. З цього приводу К. Д. Ушинський у своїй першій педагогічній статті «Про користь педагогічної літератури» (1857 р.) писав, що держава була неспроможна здійснити громадське виховання - вона могла лише створити державні школи, а громадське виховання творить суспільство [12, с. 37].

Тогочасні представники реакційної педагогіки в контексті тріади «православ'я, самодержавіє, народність» намагалися в суспільній свідомості

закріпити офіційну точку зору на виховання підростаючого покоління й пропагували її у своїх поглядах. Так, наприклад, один із активних захисників офіційної позиції у вирішенні проблеми виховання особистості педагог і цензор М. О. Міллер-Красовський переконував педагогічну громадськість у доцільності реалізації ідеї покірності у справі формування законослухняної особистості.

У своєму трактаті «Основні закони виховання» (1859 р.) М. О. Міллер-Красовський запропонував узгодити процес виховання дитини із законами церкви і вітчизни, тому що «віруюча людина не розмірковує», а підкоряється законам та служить «Богу і царю». При цьому М. О. Міллер-Красовський заперечував будь-яку можливість виявлення самостійності у вихованців в межах навчально-виховного процесу, тому що вважав її джерелом небезпеки і перешкод у формуванні покірності особистості [8].

Реакційні погляди М. О. Міллера-Красовського на формування особистості розділяв також Є. Димман, який в своєму творі «Наука життя, або як молодій людині жити в світі» наставляв дітей і молодь у дотриманні певних правил поведінки - догоджати, бути смиренними і віддано працювати [4].

Поклавши в основу виховання молоді мораль догоджання, М. Міллер-Красовський та Є. Димман нівелювали можливість реалізації потенціалу особистості та її повноцінного саморозвитку. В 60-70-х рр. XIX ст. їхні ідеї релігійності і смиренності у вихованні дітей і молоді підхопили такі представники офіційної педагогіки, як О. Базаров, В. Владиславлев, С. Михайловський та інші [1; 2; 9].

В умовах демократизації суспільно-політичного і культурно-освітнього життя в Російській імперії наприкінці 50-х - на початку 60-х рр. XIX ст. офіційна педагогіка вже була не в змозі ефективно вирішувати проблему формування особистості в нових соціальних умовах і почала зазнавати краху, тому що її ідеали були відірвані від життя й цілком підпорядковувалися ідеї збереження імперських устоїв. Про відсутність на той час у вітчизняній офіційній педагогіці реальних орієнтирів у вихованні писав, наприклад, відомий російський педагог В. Я. Стоюнін. Він наголошував, «щоб виховувати

й навчати дітей не для себе, а для діяльного життя, необхідно мати ... вищий ідеал» [11, с. 223].

Трансформовані умови життя в Російській імперії наприкінці 50-х - на початку 60-х рр. XIX ст. потребували оновлення мети і змісту освіти та виховання, у зв'язку з чим на загальносуспільному рівні розпочалися педагогічні дискусії [3]. Панування офіційної педагогіки було призупинено громадськими освітніми ініціативами, а наприкінці століття її позиції й підходи остаточно вичерпалися.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі проведеного аналізу можна наголосити, що концептуальні підходи в освіті й вихованні дитини в межах вітчизняної офіційної педагогіки XIX ст. ігнорували реальні обставини життя, відображали перш за все державний запит на виховання особистості й спиралися на відповідну тріаду (самодержавіє, православ'я, народність). Така спрямованість, що виявилася у прагненні сформуванню законослухняну й покірну особистість («імперський» ідеал), хоч частково й відобразила певні позитивні наміри (формування працелюбності, моральності, відданості державі), але в цілому обмежувала можливості її повноцінної самореалізації.

Подальше вивчення офіційних позицій в освіті та вихованні дітей і молоді в період XIX ст. може здійснюватися на основі припущення, що для успішного формування особистості в сучасному українському суспільстві відповідна педагогічна система повинна бути узгоджена на усіх рівнях життя: державному (освітня політика не повинна суперечити або ігнорувати соціальні реалії), громадському (залучення педагогів, учнів та їх батьків до вироблення стратегій освітнього розвитку) й особистісному (врахування потреб тих, хто навчається без нівелювання змісту освіти, освітніх цінностей, вітчизняного педагогічного досвіду й традицій, досягнень педагогічної науки).

Література

1. Базаров О. О христианском воспитании / Базаров О. - Карлсруэ, 1860. - С. 3-4.
2. Владиславлев В.Ф. Уроки по классу христианской педагогики / В.Ф.

- Владиславлев. - М, 1875. - С. 7-9.
3. Водовозова Е. Умственное и нравственное воспитание детей / Е. Водовозова. - СПб, 1891. - С. 2.
 4. Дымман С. Наука жизни, или Как молодому человеку жить на свете / С. Димман. - СПб, 1859. - С. 12-15.
 5. Каптерев П.Ф. Новая русская педагогика, ее главнейшие идеи, направления и деятели / П.Ф. Каптерев. - СПб., 1914. - С. 6-10.
 6. Копылов А.Н. Проблема преемственности в русской педагогике ХУШ-ХІХ вв. / А.Н. Копылов // Педагогика. - 2006. - № 7. - С. 74-81.
 7. Краткий свод важнейших узаконений и распоряжений о начальных народных школах ведомства православного исповедания // Школьный календарь на 1899-1900 уч. год. - СПб. : Синодальная типография, 1899. - С. 55-70.
 8. Миллер-Красовский Н.А. Основные законы воспитания / Н.А. Миллер-Красовский. - СПб, 1859. - С. 26-27, 69.
 9. Михайловский С.В. О религиозном воспитании детей до школы / С.В. Михайловский. - СПб, 1875. - С. 17.
 10. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения : В 17 т. - СПб, 1865. - Т. 3. - С. 1226.
 11. Стоюнин В.Я. Избранные педагогические сочинения / В.Я. Стоюнин. - М. : Педагогика, 1991. - 368 с.
 12. Сухомлинська О. Педагогічна спадщина як предмет вивчення (на прикладі доробку К.Д. Ушинського) / О. Сухомлинська // Шлях освіти. - 2008. - № 4. - С. 37-41. -15.
 13. Тебиев Б. Гражданином быть обязан ... (Из истории российского студенчества). Статья первая / Б. Тебиев, С. Кулина // Высшее образование в России. - № 9. - 2005. - С. 128-137. -16.